

Kościuszko i jego następcy

Różne formy walk o Polskę i polskość
od końca XVIII do początków XXI wieku

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

Kościuszko i jego następcy

Kościuszko i jego następcy

Różne formy walk o Polskę i polskość
od końca XVIII do początków XXI wieku

pod redakcją
Arkadiusza Janickiego
Iwony Janickiej

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2020

Recenzent
dr hab. Jacek Legieć, prof. UJK

Redaktor Wydawnictwa
Michał Staniszewski

Projekt okładki i stron tytułowych
Filip Sendal

Na okładce wykorzystano fragmenty obrazów:
Wojciecha Kossaka, *Józef Piłsudski na Kasztance*,
z zasobów Wikipedii (na prawach wolnego dostępu)
Jana Styka i Wojciecha Kossaka, *Panorama Racławicka* (Kościuszek na koniu),
ze zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu, fot. Filip Sendal

Skład i łamanie
Michał Janczewski

Publikacja sfinansowana ze środków
Dziekana Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-020-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. 58 523 14 49, fax 58 551 05 32

SPIS TREŚCI

Wstęp (*Arkadiusz Janicki, Iwona Janicka*)

— 7 —

Część I KOŚCIUSZKO

Gabriela Majewska

Szwecja oraz jej dyplomaci w Warszawie
wobec insurekcji i Tadeusza Kościuszki

— 15 —

Iwona Janicka

Powstanie kościuszkowskie na Litwie we współczesnej
pamięci historycznej Litwinów. Refleksja historyczna

— 35 —

Anna Łysiak-Łątkowska

Tadeusz Kościuszko – generał, Naczelnik, bohater –
we francuskojęzycznych przekazach z lat 90. XVIII wieku

— 45 —

Małgorzata Kucharska

„Jeśli nie został zesłany na zbawcę, to na wzór”. Portret Tadeusza Kościuszki
w świetle międzywojennej edycji „Płomyka”

— 73 —

Leonid Władimirowicz Wysokowicz, Ałła Aleksandrowna Szelajewa

Император Павел I и ТADEУШ КОСЦИУШКО

— 99 —

Witalij Manzurenko

Tadeusz Kościuszko – jeden z pierwszych odznaczonych
Orderem Virtuti Militari. Jego obraz w polskiej falerystyce

— 127 —

James S. Pula

Kościuszko as a Secret Agent:
A Preliminary Appraisal

— 159 —

Anne M. Gurnack

The Tadeusz Kościuszko Monuments in America:
Their Historical Background and Political Influences

— 177 —

Graham Russell Gao Hodges

Kościuszko and Black Nationalism

— 197 —

Część II

NASTĘPCY KOŚCIUSZKI

Krzysztof Lewalski

Kajsiewicz versus Mikoszewski. On the Conflict of Dual Conscience
and Polish Roads to Independence

— 219 —

Eugeniusz Koko

Józef Piłsudski a problem ukraiński

— 233 —

Arnold Kłonczyński

Przywódcy polskiego środowiska emigracyjnego w Szwecji
w latach 1945–2004 i ich aktywność na rzecz
zachowania tożsamości narodowej emigrantów

— 255 —

WSTĘP

W latach 2016–2017 Wydział Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego był organizatorem i współorganizatorem dwóch międzynarodowych konferencji historycznych: „Tadeusz Kościuszko wobec wyzwań epoki. Dokonania – tło historyczne – dziedzictwo” (Gdańsk, 27–29 października 2016 r.) oraz „Sixth World Congress on Polish Studies” (Kraków, 16–18 czerwca 2017 r.). Ponieważ tematyka obu projektów oscylowała wokół wybitnych postaci: bohaterów narodowych, uczestników walk powstańczych, wojennych, a także innych niezbrojnych form walki o Polskę i polskość, zdecydowaliśmy się połączyć te dwa, bliskie przedmiotowo, spotkania w jednej publikacji zatytułowanej *Kościuszko i jego następcy. Różne formy walk o Polskę i polskość od końca XVIII do początków XXI wieku*.

Oddawana do Państwa rąk książka zawiera dwanaście artykułów autorstwa naukowców z Polski, Stanów Zjednoczonych, Ukrainy i Federacji Rosyjskiej. Choć jak wskazuje tytuł publikacji, staraliśmy się wybrać i przedstawić różnych bohaterów walk o Polskę i polskość, zdecydowanie najwięcej miejsca i uwagi poświęcono tu Tadeuszowi Kościuszce i jego czasom. Postać, dokonania i materialne dowody pamięci o Naczelniku pojawiają się aż w dziewięciu tekstach. Traktują one i o walce, i działalności dyplomatycznej, politycznej, a wszystko to w szerokim kontekście geograficznym. Widzimy bowiem Kościuszkę na ziemiach polskich, w Rosji, we Francji, Stanach Zjednoczonych. Jest to konstrukcja skomplikowana, ale interesująca, bo dzięki niej udało się pokazać proces przemian cywilizacyjnych, jakie dokonały się za jego sprawą w kontekście „długiego trwania”.

Książkę otwiera tekst autorstwa Gabrieli Majewskiej. Przez pryzmat korespondencji oraz raportów kierowanych ze szwedzkiej placówki

dypłomatycznej w Warszawie do swego rządu przedstawiono stosunek Szwecji i Szwedów do powstania kościuszkowskiego i jego Naczelnika. Nie są to wnioski optymistyczne, bo choć przy całej sympatii, jaką darzono powstańców, a przede wszystkim Kościuszkę, sytuacja w Polsce jest tu oceniana dość krytycznie i charakteryzuje ją niewiara w szanse powodzenia insurekcji.

Tekst Iwony Janickiej przypomina z kolei o 110-dniowej insurekcji wileńskiej, która była częścią powstania kościuszkowskiego na Litwie, a które niestety nie zapisało się trwale ani w pamięci historycznej, ani w tradycji litewskiego społeczeństwa. Samo powstanie, oprócz walk w najstarszej części Wilna, tj. pomiędzy Ostrą Bramą a Placem Katedralnym, miało tu kilka niezbyt chlubnych momentów, jak samosąd nad zdrajcą Szymonem Kossakowskim czy nieporozumienia między Naczelnikiem a Jakubem Jasińskim. Fakty te oraz być może ostateczna klęska powstania, która przesądziła o losach reszty kraju, mogły mieć wpływ na to, że współcześnie wydarzenie to jest na Litwie wyraźnie marginalizowane i zapomинane.

Anna Łysiak-Łątkowska analizie poddała francuskojęzyczne przekazy z końca XVIII wieku, których Kościuszko był bohaterem. Autorka przytacza zamieszczane we francuskiej prasie, dziełach filozoficznych, utworach publicystycznych opinie o nim i o ówczesnych wydarzeniach w Polsce. Kościuszko został tu przedstawiony w szerokim kontekście, bowiem nie tylko jako bohater walk w latach 1792–1794, ale także jako dyplomata i zwykły człowiek, którego patriotyzm miał ogromny wpływ na budowanie tożsamości i świadomości narodowej wśród chłopów, co dostrzeżono również we Francji.

Inną do powyższej tendencję odnośnie do kultywowania pamięci Tadeusza Kościuszki pokazała w swoim tekście Małgorzata Kucharska. Przedmiotem jej badań była międzywojenna edycja „Płomyka”, na łamach którego głoszone apoteozę wielkich Polaków. Tadeuszowi Kościuszce poświęcono wiele zamieszczanych tu utworów literackich, przyczynków historycznych, notek biograficznych obrazków itp. „Płomyk” adresowany do młodzieży miał do spełnienia w tym czasie konkretną rolę, a mianowicie zaszczepienia w niej programu wychowania

patriotycznego, z którego jak pokazała Autorka rozdziału, znakomicie się wywiązywał.

Leonid Władimirowicz Wysokowicz i Ałła Aleksandrowna Szelajewa skoncentrowali swoją uwagę wokół spotkania Tadeusza Kościuszki z carem Pawłem I. Do Petersburga został on przywieziony na polecenie Katarzyny Wielkiej, która po procesie kazała uwięzić Naczelnika w Twierdzy Pietropawłowskiej. Nie traktowano go jednak jak zwykłego więźnia, zwłaszcza gdy w 1796 r. tron objął Paweł I. Autorzy tekstu opisują warunki życia Naczelnika w Rosji, także innych Polaków uwięzionych w samej twierdzy.

Witalij Manzurenko przedstawił natomiast historię powstania Orderu *Virtuti Militari*, którym odznaczono Kościuszkę, oraz wielu innych medali wybitych na cześć Naczelnika, w tym medale w 100. rocznicę powstania kościuszkowskiego, w 100. rocznicę bitwy pod Raclawicami, w 100. rocznicę śmierci Tadeusza Kościuszki. Są one dowodem na to, że pamięć o insurekcji i jej wodzu trwa i jest ważnym elementem polskiej historii i tradycji. Tekst został wzbogacony zdjęciami opisywanych medali i odznaczeń.

Autorami trzech ostatnich tekstów poświęconych Tadeuszowi Kościuszce są amerykańscy uczeni James S. Pula, Anne M. Gurnack oraz Graham Russel Gao Hodges. Pierwszy z nich opisał jego pobyt jako emigranta w Stanach Zjednoczonych, gdzie przybył w 1797 r. po uwolnieniu przez Pawła I. Młode państwo pogrążone w kryzysie ekonomicznym było w tym czasie areną konfliktów politycznych i to nie tylko wewnętrznych, ale także międzynarodowych. Kościuszko w czasie swego pobytu zaprzyjaźnił się z Thomasem Jeffersonem, który zaufał mu na tyle, by powierzyć mu misję pośredniczenia w wypracowaniu porozumienia z Francją.

Kościuszko odegrał poważną rolę w amerykańskiej historii, toteż nie dziwi fakt, że w wielu miejscach doczekał się swoich pomników. Temu właśnie zagadnieniu poświęca swój tekst Anne M. Gurnack. Dokonała ona porównania pomników bohatera, jakie znajdują się w następujących miejscach: West Point, Nowy Jork; Cleveland, Ohio; Chicago, Illinois; Milwaukee, Wisconsin; Waszyngton, Boston, Massachusetts; Filadelfia, Pensylwania; Detroit, Michigan i St. Petersburg na Florydzie. Zaznaczyła, że w wielu tych miastach zamieszkuje liczna Polonia.

Część poświęconą Tadeuszowi Kościuszce zamyka komunikat Grahama Russela Gao Hodgesa „Kościuszkizm and Black Nationalism”. Autorzy przedstawiają w nim książkę napisaną wspólnie z Garym B. Nashem w 2008 r., w której ukazuje genezę i charakter związków Kościuszki z Thomasem Jeffersonem i Agrippą Hullem, a przede wszystkim skupiają się na sympatii, jaką generał darzył czarnych mieszkańców USA oraz na roli, jaką odegrał w ruchu abolicjonistycznym. Autorzy komunikatu piszą wręcz o „czarnym sercu” Kościuszki, który własne pieniądze przeznaczał na uwalnianie niewolników, ich edukację, polepszenie bytu.

Druga część publikacji poświęcona jest następcom Kościuszki – postaciom XX wieku, które o Polskę i polskość również walczyły w różnych miejscach i różnymi sposobami – orężem, dyplomacją, piórem, poprzez działalność społeczną. Część tę otwiera tekst Krzysztofa Lewalskiego, który przywołując postacie dwóch duchownych rzymskokatolickich, ks. Hieronima Kajsiwicza i ks. Karola Mikoszewskiego, podejmuje rozważania nad problemem konfliktu sumień oraz polskich dróg do niepodległości. Pierwszy z nich był przeciwnikiem powstań zbrojnych i popierał wyłącznie „walkę moralną”, drugi z kolei uzasadniał konieczność zbrojnej walki o niepodległość. Autor ukazuje nam konsekwencje tych dwóch patriotycznych postaw i stanowiska, jakie wobec tych postaci zajął Kościół.

Eugeniusz Koko przybliży nam problematykę związaną ze stanowiskiem Józefa Piłsudskiego wobec kwestii ukraińskiej. Piłsudski, który dość sceptycznie oceniał możliwości państwowotwórcze Ukraińców, uznawał, że kluczem do budowy nowego układu politycznego w Europie Środkowo-Wschodniej jest poparcie Ukraińców w ich niepodległościowych dążeniach. Autor jednak dość sceptycznie ocenia sposób realizacji tego celu, stwierdzając nawet, że Piłsudski nie rozumiał „siły nowoczesnych nacjonalizmów”.

Przywódcom polskiego środowiska emigracyjnego w Szwecji w latach 1945–2004 poświęca swoją uwagę Arnold Klönczyński. Ukazuje on najpierw kolejne fale i charakter emigracji polskiej po 1945 r., następnie w 1956, 1968 r. i w końcu w latach 80. XX wieku do początków XXI wieku. W dalszej części przedstawia samoorganizowanie się Polaków, ich warunki życia w Szwecji oraz przybliży kilka wybijających się wśród nich

działaczy, zarówno spośród grona wojskowych, jak i dyplomatów, publicystów, polityków.

Niniejsza publikacja ma być dowodem na to, że o Polskę i polskość w różnych epokach można było walczyć, przelewając krew, słowa na papier czy działając społecznie – w kraju lub poza nim. Warto o tym pamiętać i pamięć tę przekazywać dalej.

dr hab. Arkadiusz Janicki, prof. UG
dr Iwona Janicka

Część I

KOŚCIUSZKO

GABRIELA MAJEWSKA

Uniwersytet Gdański

SZWECJA ORAZ JEJ DYPLOMACI
W WARSZAWIE WOBEC INSUREKCJI
I TADEUSZA KOŚCIUSZKI

Po śmierci Gustawa III w 1792 r., który do końca życia interesował się sprawami polskimi, w polityce szwedzkiej dokonały się zasadnicze zmiany. Regent – brat zmarłego władcy Karol książę Sudermański oraz jego faworyt – Gustaf Adolf Reuterholm przystąpili do rozprawy z politykami z najbliższego otoczenia zmarłego króla. W polityce zagranicznej stawiali na zbliżenie z rewolucyjną Francją, potem opowiedzieli się za neutralnością, balansując między Francją a Rosją. Nie wykazywali większego zainteresowania sprawami polskimi. Również w Polsce, po przegranej wojnie z Rosją i drugim rozbiorze, niewiele interesowano się tym, co dzieje się w Sztokholmie. Władze konfederacji targowickiej podjęły nawet próbę likwidacji polskiej placówki dyplomatycznej w stolicy Szwecji. Tymczasem w stosunkach polsko-szwedzkich zaszły nowe okoliczności. W styczniu 1793 r. pojawił się w Warszawie poseł pełnomocny Szwecji – wybitny wojskowy i dyplomata, gen. Johan Christopher Toll. Był on jednym z najbliższych współpracowników Gustawa III, należał do głównych organizatorów i współwykonawców monarchistycznego zamachu stanu w sierpniu 1772 r. Ówczesne władze chcąc się pozbyć generała ze Sztokholmu, skierowały go na trzeciorzędną z punktu widzenia Szwecji placówkę do Warszawy¹.

¹ Z. Anusik, *Polsko-szwedzkie stosunki dyplomatyczne w dobie insurekcji kościuszkowskiej* [w:] *Czasy Kościuszki i Napoleona: Jan Zbigniew Lubicz-Pachoński jako badacz epoki*, red. Z. Janeczko, Katowice 2001, s. 278.

Był to drugi pobyt Tolla w stolicy Polski. Pierwszy raz wysłany został przez króla Gustawa III do Warszawy w grudniu 1782 r. i przebywał w niej do lutego 1783 r. W trakcie pobytu prowadził pertraktacje w kwestii małżeństwa między księżniczką Zofią Albertyną, siostrą szwedzkiego monarchy, a Stanisławem Augustem. Do małżeństwa nie doszło, ale Toll nawiązał wiele znajomości, poznał polskiego króla i jego rodzinę². Wyniki obserwacji, jakie poczynił w czasie krótkiego pobytu w Polsce, przedstawił w wyczerpującym raporcie. Scharakteryzował w nim ustrój polityczny, rolę króla i sejmu, stan armii, krótko opisał sytuację gospodarczą, przedstawił scenę polityczną, charakteryzując ważne postacie życia politycznego ówczesnej Rzeczypospolitej³. Ponieważ Toll w swoim raporcie zwracał też uwagę na ogromny wpływ Rosji na sytuację wewnętrzną Polski, Gustaw III zrezygnował na kilka lat z podejmowania działań zmierzających do nawiązania ściślejszych stosunków z dworem w Warszawie⁴. Szwedzką misję dyplomatyczną w Warszawie wznowiono po 19 latach przerwy w 1788 r. Na jej czele stanął Lars Engeström.

Toll został mianowany posłem w Polsce w sierpniu 1792 r., ale zwlekał z wyjazdem i do Warszawy przyjechał dopiero w styczniu 1793 r. Niedługo po przyjeździe na nową placówkę uzyskał audiencję u Stanisława Augusta oraz został zaproszony na obiad do Izabeli Branickiej⁵. Stosunek dyplomaty do Rzeczypospolitej, insurekcji kościuszkowskiej i jej przywódców poznajemy z jego raportów i listów pisanych z Warszawy do regenta, księcia Karola Sudermańskiego i do kanclerza Fredrika

² W. Konopczyński, *Polska a Szwecja. Od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660–1795*, Warszawa 1924, s. 216.

³ J.Ch. Toll, *Relation om ställningen i Polen år 1782* [w:] C. Lilliecrona, *Fältmarskalken greve Johan Christopher Toll. Biografisk teckning*, t. 1, Stockholm 1849, s. 176–187.

⁴ W. Konopczyński, *Polska a Szwecja...*, s. 216; Z. Anusik, *Szwedzki dyplomata w Warszawie w dobie insurekcji kościuszkowskiej. Kilka uwag na marginesie książki J. Ch. Tolla, Powstanie kościuszkowskie w świetle korespondencji posła szwedzkiego...*, „Zapiski Historyczne” 1992, t. 57, z. 4, s. 99.

⁵ W. Konopczyński, *Polska a Szwecja...*, s. 255–257; Z. Anusik, *Szwedzki dyplomata...*, s. 101.

Sparrego⁶. Sytuację w stolicy z lata 1794 r. przedstawił Toll w dzienniku obłążenia Warszawy⁷.

W interesie Szwecji było utrzymanie się silnej Polski, ale sytuacja w ojczyźnie posła, jak i koniunktura polityczna w Europie nie pozwalały na jego zaangażowanie się na rzecz Polski. Toll miał być neutralnym obserwatorem sceny polskiej i nie drażnić Rosji⁸. W lutym 1793 r. w liście do kanclerza Sparrego pisał: „nie można było pomóc ani Szwecji, ani Polsce przez mieszanie się misji szwedzkiej w sprawy polskie, a przeciwnie, można było tylko zaszkodzić”⁹. Toll nie był sympatykiem Katarzyny II, był zwolennikiem antyrosyjskiej polityki Gustawa III, ale stosując się do wytycznych szwedzkiego rządu, zajmował bardzo ostrożne stanowisko wobec rosyjskich i pruskich planów drugiego rozbioru Polski. Nie okazywał też sympatii wobec rosyjskiej polityki w Polsce.

Od czerwca do listopada 1793 r. szwedzki dyplomata przebywał w Grodnie, gdzie obserwował obrady sejmu rozbiorowego. Był świadkiem wyraźnego rosyjskiego nacisku na polskich posłów. Widział, jak wojsko rosyjskie wkroczyło do miasta, jak ambasador Katarzyny II Jakub Siewers żołnierzami i armatami otoczył zamek w Grodnie, gdzie obradował sejm, aby zmusić stany do podpisania drugiego rozbioru¹⁰. Jako jedyny z obcych posłów zaprotestował wobec stosowanego przez Rosję bezprawia, kiedy zaczęto krępować swobodę obcych dyplomatów, zmuszając ich do przyjęcia rosyjskich przepustek. Nie zgodził się również na

⁶ J.Ch. Toll, *Powstanie kościuszkowskie w świetle korespondencji posła szwedzkiego w Warszawie. Raporty J. Ch. Tolla do regenta Szwecji księcia Karola Sudermańskiego i kanclerza Frederika Sparrego (styczeń – sierpień 1794)*, z rękopisu przełożyła, wstępem i przypisami opatrzyła Leokadia Postén, Warszawa–Kraków 1989; L. Kowalska-Postén, *Przeddzień i wybuch powstania kościuszkowskiego w relacjach posła pełnomocnego Szwecji w Polsce Johana Christophera Tolla [w:] Zwycięstwo czy klęska? W 190 rocznicę powstania kościuszkowskiego*, red. H. Kocój, Katowice 1984, s. 178–199.

⁷ J.Ch. Toll, *Dagbok öfver krigshandelsende und Warschau belagering af sommaren år 1794*, Lunds Bibliotek, Saml. Toll D8b, k. 1–32.

⁸ W. Konopczyński, *Polska a Szwecja...*, s. 256–257.

⁹ L. Kowalska-Postén, *Przeddzień i wybuch powstania...*, s. 180.

¹⁰ C.W. Lilliecrona, *Fältmarskalken greve...*, t. 1, s. 60.

postawienie warty rosyjskiej w swoim przedpokoju, która rzekomo miała chronić go przed złodziejami¹¹. Niezależna i pełna godności postawa podczas obrad sejmu rozbiorowego przyniosła mu uznanie polskiej opinii publicznej¹², ale wywołała ostrą reakcję ze strony kanclerza Sparrego, który przypomniał Tollowi o konieczności zachowania pełnej neutralności wobec rozgrywających się w Polsce wydarzeń¹³.

Toll nie miał dobrej opinii o Polakach, uważał ich za „ludzi bez charakteru, nerwu i moralności, sprzedajnych, lekkomyślnych i niepewnych”¹⁴. Już na początku swojego pobytu w Polsce szwedzki poseł bardzo krytycznie oceniał sytuację w Polsce. Informował władze w Sztokholmie o kompletnej ruinie gospodarczej kraju i zupełnej anarchizacji stosunków. Finanse – jego zdaniem – wyglądały tak źle, że nie było pieniędzy na pokrycie długów królewskich, na wypłacenie pensji urzędnikom państwowym ani na żołd dla wojska. Król, jak i rząd zostali pozbawieni władzy przez konfederację targowicką będącą na usługach Rosji. Kraj – pisał – był podzielony na zwalczające się partie, które zamiast pogodzić się i ratować ojczyznę przed ostateczną ruiną, obrzucały się obelgami. Szwedzki dyplomata krytykował brak jedności i rozsądku politycznego wśród Polaków oraz egoizm i żądzę władzy warstw uprzywilejowanych. Podkreślał, że mieszkańcom brakowało stanowczości i energii, wydawali się przygnębieni. Polska zdaniem szwedzkiego dyplomaty była krajem anarchii, z którym nikt się nie liczył¹⁵.

W końcu 1793 r. Toll był przekonany, że egzystencja Polski zależała całkowicie od Katarzyny II i nie wierzył, że cokolwiek jest w stanie

¹¹ W. Konopczyński, *Polska a Szwecja...*, s. 259; L. Kowalska-Postén, *Przeddzień i wybuch powstania...*, s. 185–186.

¹² Jan Dembowski w liście z 10 VII 1793 r. do Ignacego Potockiego pisał: „Poseł szwedzki od całej opozycji jest lubiany i tylko on jeden najprzychylniejszy okazuje się”. *Tajna korespondencja z Warszawy do Ignacego Potockiego 1792–1794*. Jan Dembowski i inni, oprac. M. Rymszyńska, A. Zahorski, Warszawa 1961, s. 222.

¹³ W. Konopczyński, *Polska a Szwecja...*, s. 259; Z. Anusik, *Szwedzki dyplomata...*, s. 101.

¹⁴ W. Konopczyński, *Polska a Szwecja...*, s. 257.

¹⁵ J.Ch. Toll, *Powstanie kościuszkowskie...*, s. 48–49; L. Kowalska-Postén, *Przeddzień i wybuch powstania...*, s. 181.

przywrócić jej niezależność. W raportach z początku 1794 r. do regenta Karola Sudermańskiego pisał o wszechobecnej anarchii i fatalnym stanie finansów państwa, ale jednocześnie dostrzegał, że w narodzie budzi się uczucie buntu i pragnienie zrzucenia rosyjskiego jarzma¹⁶. Szwedzki dyplomata był dobrze poinformowany o rosnącej opozycji przeciwko Rosji i przeczuwał wybuch powstania. Informował szwedzkie władze o buncie Antoniego Madalińskiego przeciw nakazanej przez władze rosyjskie redukcji wojska i dość szczegółowo opisywał trasę marszu jego brygady spod Ostrołki w kierunku Krakowa. Zwracał też uwagę na sympatię, jaką budziła działalność brygadiera w narodzie polskim¹⁷. Sam natomiast bardzo surowo oceniał Madalińskiego. 15 marca 1794 r. w liście do regenta pisał:

Madaliński nie ma ani na tyle rozumu, ani umiejętności, aby przeprowadzić coś znaczącego i do tego ma być dość skłonny do pijaństwa. Jest prawie niemożliwe, aby mógł stanąć na czele jakiegoś powstania i pokierować nim oraz mało prawdopodobne, że działa on w uzgodnieniu z innymi, którzy w przyszłości się ujawnią¹⁸.

Szwedzki dyplomata informował też, że członkowie Rady Nieustającej obawiają się wybuchu powstania w Warszawie i są przekonani o przychylnym nastawieniu wojska do niepodległościowego zrywu¹⁹. Opinia Tolla o Madalińskim była niesprawiedliwa, uczestniczył on bowiem w konspiracji przedpowstańczej i wiedział o planowanym wybuchu powstania w Krakowie.

O wydarzeniach w Krakowie pod koniec marca 1794 r., wybuchu powstania i roli Tadeusza Kościuszki Johan Christopher Toll informował rząd w Sztokholmie w raporcie z 2 kwietnia. Początkowo Szwed odniósł się do powstania z dużą rezerwą. Toll, monarchista, żywił niechęć do ulicznych wystąpień. W powstańcach widział motłoch żądny zemsty i nie

¹⁶ J.Ch. Toll, *Powstanie kościuszkowskie...*, s. 50.

¹⁷ Ibidem, s. 57–69.

¹⁸ Ibidem, s. 58.

¹⁹ Ibidem, s. 60–61.

wierzył w jego zdolność do wywalczenia niepodległości. Jako wojskowy krytykował brak przygotowania, zmysłu organizacyjnego, dowództwa oraz anarchię. W depeszach wysyłanych do Sztokholmu przewidywał szybki upadek insurekcji, nie wierzył w pomoc obcych mocarstw, na co jego zdaniem naiwnie liczyli powstańcy. Zaprzeczał pogłoskom o wojnie szwedzko-rosyjskiej²⁰.

Szwedzki poseł krytycznie odniósł się do insurekcji, ale z ogromną sympatią wypowiadał się o Tadeuszu Kościuszcze. W raporcie do Karola Sudermańskiego pisał: „Generał lejtnant Kościuszko, człowiek o dużej wiedzy wojskowej, wielce skromny, małomówny, bezinteresowny i zawsze wykazujący dużo troski o żołnierza...”. Zwracał uwagę na popularność, jaką się cieszył zarówno w Polsce, jak i w innych krajach, czym, zdaniem Tolla, mógł się równać jedynie z Jerzym Waszyngtonem: „Generał Kościuszko ma w Polsce większe zaufanie i popularność niż ktokolwiek dotychczas na świecie, może takie jak Waszyngton, pod którego rozkazami służył”²¹.

Mimo sympatii dla Kościuszki Toll wciąż nie dawał większych szans powstańcom, bardzo krytycznie wypowiadał się o Polakach. Pisał: „Powodzenie wojenne jest niepewne i Kościuszko nie ma dużo widoków na nie, a wezwanie do narodu o poparcie nie spotkało się z większym odzewem. Naród polski jest więcej za tym, aby brać niż dawać”²². Pisał, że niewystarczające było uzbrojenie wojska, brakowało żywności i paszy dla koni. Kościuszcze, zdaniem szwedzkiego dyplomaty, brakowało zdolnych, dobrze wykształconych oficerów, nie mógł z pewnością liczyć na Antoniego Madalińskiego. Błędem Kościuszki – zdaniem Tolla – było to, że planując akcję powstania, nie wyznaczył odpowiedniego następcy. Wyrażał obawę, że gdyby naczelnikowi coś się stało, to z braku przywódcy i wobec bezradności dowództwa powstanie upadnie. Zdecydowanie krytycznie oceniał szwedzki generał postawę Stanisława Augusta wobec zachodzących wydarzeń, nie rozumiał jego niezdecydowania i chwiejności²³.

²⁰ Ibidem, s. 67, 77; W. Konopczyński, *Polska a Szwecja...*, s. 262–263.

²¹ J.Ch. Toll, *Powstanie kościuszkowskie...*, s. 75, 77.

²² Ibidem, s. 78.

²³ Ibidem, s. 61, 78.

Tadeusz Kościuszko doczekał się niejednego opracowania i wspomnienia tak swoich losów, jak i walecznych czynów. Biorąc do ręki kolejną książkę mu poświęconą, Czytelnik na pewno zadaje sobie pytanie: co jeszcze można było napisać o tym bohaterze, czego nie wiemy? Niniejsza publikacja jest odpowiedzią na to pytanie. Staraliśmy się przybliżyć Kościuszkę widzianego z perspektywy czasu przez osoby o różnym pochodzeniu, a także przez pryzmat pełnionych przez nie funkcji. Pokazujemy, ile pozostało po Kościuszcze w dziedzictwie kulturowym, pamięci zbiorowej, współczesnej rzeczywistości. Podejmujemy tu kwestie mniej znane, które nie były dotąd szeroko dyskutowane, a które dopełniają jego obraz. Jako patriota i obrońca kraju znalazł wielu naśladowców. Zmieniające się czasy i okoliczności skłaniały jednak każde pokolenie do wyboru różnych form walki o Polskę i polskość, nie zawsze z bronią w ręku. Książkę tę poświęcamy zatem nie tylko Kościuszcze, ale i jego zacnym kontynuatorom, którzy od końca XVIII do początków XXI wieku piórem, ideami, postawami wywarli lub starali się wywrzeć wpływ na kształtowanie przyszłości państwa polskiego. Obok polskich autorów, głos w sprawie zabrali również naukowcy z Rosji, Ukrainy, Stanów Zjednoczonych, co nie tylko nadaje publikacji międzynarodowego charakteru, ale i pobudza do refleksji i porównań.